

JURNALİSTİKA

UOT 5720.01

UZUN MÜNDƏRİCATLI UŞAQ MƏTBUATI - “MƏKTƏB” JURNALI

F.G.MƏLİKOVA

Bakı Slavyan Universiteti
melikova8689@gmail.com

“Məktəb” ən uzunömürlü uşaq jurnalı kimi Azərbaycan uşaq mətbuatı tarixində xüsusi rol oynamışdır.

Məqalədə jurnalın nəşri tarixi, mövzularının əhatə dairəsi, ideya-məzmun istiqaməti haqda geniş məlumat verilir. “Məktəb” jurnalının nəşirləri, müəllif kontingenti haqqında da söhbət açılır. Burada M.Ə.Sabir, Ə.Müznib, Ə.Nəzmi, Ü.Hacıbəyov, S.Ə. Şirvani, A.Səhhət, H.Zərdabi, H.Cavid, C.Cabbarlı, A.Şaiq və başqa tanınmış müəlliflərin əsərlərindən seçmə nümunələr verilir, bəzi məqalələr isə təhlilə cəlb olunmuşdur. Məqalədə qeyd edilir ki, jurnal tərcümə əsərlərinə də geniş yer vermişdir.

Məqalədə “Məktəb” jurnalının müxtəlif rublikalarının adları çəkilir və həmin rublikalardan nümunələr verilir. Eyni zamanda məqalədə “Məktəb” jurnalının bağlanma səbəbləri açıqlanır.

Açar sözlər: uşaq mətbuatı, maarif, mövzu zənginliyi, mündəricat, rubrika, “Məktəb” jurnalı

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda maarif sahəsində ən mühüm uğur milli kimlik və anadilli təhsil verən məktəblərin açılması idi. Artıq ziyalılarımız dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması, ərəb qrafikasından latın qrafikasına keçmək, kadr çatışmazlığı və s. kimi problemləri aradan qaldırmağa çalışırdılar. Bu çətin yolda təhsil sahəsində verdiyi maddi və mənəvi dəstəyə görə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xidmətlərini də unutmamalıyıq.

Beləliklə, uşaq mətbuatı yaratmaq kimi əlverişli bir şərait - ictimai ları olan “Rəhbər” və “Məktəb” jurnalları da məktəblilərin təlim-tərbiyəsində mühüm rol oynamışdılar.

Milli uşaq mətbuatının yeni mərhələsi kimi dəyərləndirilən daha uzunömürlü uşaq mətbuatı olan “Məktəb” jurnalının əsası 1911-ci ildə Qafur Rəşad Mirzəzadə tərəfindən qoyulmuşdur. O, “Məktəb”i 1916-cı ilə qədər Əbdürrəhman Əfəndizadə ilə birgə redaktə etmiş, çapa hazırlamışdır. Ə.Əfəndizadənin vəfatı Q.Rəşadın jurnalın yayımını təkbaşına aparmasına gətirib çıxartdı.

Q.R.Mirzəzadə (1884-1943) görkəmli mətbuat və maarif xadimi, ədəbiy-

yatçı, coğrafiyaşünas, müəllim və mühərrir idi. Bu qədər geniş biliyə malik olan şəxs jurnalın səhifələrində uşaqları və böyükləri maraqlandıran, bilikləndirən materiallara üstünlük verirdi.

“Məktəb” iki həftədə bir dəfə işıq üzü görürdü. Jurnal uşaqların yaş dövrlərini nəzərə alır, həm kiçik həm də böyük yaşlı uşaqlar üçün əsərlər nəşr edirdi. Ümumiyyətlə, uşaq mətbuatının mövzu və əhatə dairəsi sanki “sadədən mürəkkəbə doğru” çətinləşir, daha geniş və əhatəli olurdu. Əgər “Dəbistan” kiçik yaşlı uşaqlar üçün materiallar verirdisə, artıq “Məktəb”də yuxarı sinif şagirdləri, hətta bütün yaş dövrlərinə məxsus materiallar üstünlük təşkil edirdi. Professor Alxan Bayramoğlu “Məktəb” jurnalının mündəricə zənginliyi barədə bildirir: “Bu mətbu orqanın əsas hədəfi orta və yuxarı yaşlı məktəblilər olduğu üçün orada dərc edilən materialların məzmun və mündəricəsi də bir qədər tutumlu və mürəkkəb, həcmi böyük və süjetləri şaxəli idi” (1, 119).

“Məktəb” digər uşaq jurnalları kimi öz məqsəd və məramını “İdarədən” başlıqlı məqalədə göstərir: “Şükür olsun ki bu axırıncı illərdə məktəblər artır, camaatda məktəbə az da olsa, bir rəğbət, bir ehtiyac hissi oyanır. Məktəblər artdıqca başqa ehtiyaclarımız da meydana çıxır. O cümlədən bu gün ən möhtac olduğumuz şeylərdən biri də uşaqlara məxsus bir məcmuə olduğu şübhəsizdir”.

...Bu bir vəziyyətdir, böyük bir xidmətdir! Bu xidmət üçün çalışmaq, yerinə yetirmək lazımdır! Əcəba bunun üçün kim çalışmalıdır? Şübhəsiz ki bunun üçün uşaq ataları və bilxassə möhtərəm müəllim və müəllimələr çalışmalıdırlar!” (7, 1911, №1, 1).

Burada məktəblərin getdikcə artdığı, şagirdlərdə oxumağa həvəs yarandığı bir dövrdə “Məktəb” üzərinə düşən öhdəliyi bildirir və qeyd edir ki, bu yolda valideynlər, müəllimlər birlikdə çalışmalıdır. “Məktəb” də bu işdə öz köməyini əsirgəmiyəcəkdir. Jurnal “Məktəb”i oxuyacaq şagirdlərin biliklərini genişləndirmək, onları elmə həvəsləndirmək üçün qarşısına məqsəd qoyur.

“Bizim bu “Məktəb”i nəşr etməkdə məqsədimiz məktəb şagirdlərinin irəliləmələrinə acizənə bir xidmətdir. “Məktəb”i oxuyacaq şagirdlərin biliyi geniş bir dairə olarsa, o vaxt biz də məqsədimizə yetişmiş olarıq. Buna görə uşaqlarını məktəbdə oxumağa həvəsləndirdikləri gibi “Məktəb”i oxumağa da həvəsləndirmək analar və müəllimlərin vəzifəsidir” (7, 1911, №1, 1).

Jurnal şagirdlərin maariflənməsi üçün onların gələcək inkişafına, tərəqqilərinə vasitə olan, mənfəətli yazılar yazmaqla mümkün olduğunu bildirir: “Uşaqların əxlaqına, biliyinə kömək edən onların əhval və həyatından bəhs edən irəliləmələrinə səbəb olan hər cür mənfəətli yazılara “Məktəb”in səhifələri açıqdır. Necə ki məktəblərdə təlim və tədris ilə məşğul olan bəzi müəllim yoldaşlarımız “Məktəb” vasitəsilə şagirdlərin tərəqqilərinə səbəb olan yazılar yazmağı var etmək ilə bizi minnətdar etmişlər!

“Məktəb” nə məsləkdə olduğunu söyləməyi biz artıq bilirik. Çünki “Məktəb” özü öz məsləkini aşkar bildirəcəkdir” (7, 1911, №1, 1).

“Dəbistan” və “Rəhbər”in varisi kimi uzun müddət - 10 il yaşayan “Məktəb” jurnalı digər iki jurnalın tərtibat xüsusiyyətlərini mənimsəmişdir.

Nəşr olunduğu illər ərzində jurnalın 95 nömrəsi, o cümlədən 1911-1912-ci illərdə 22 sayı, 1913-cü ildə 22 sayı, 1914-cü ildə 20 sayı, 1915-ci ildə 15 sayı, 1916-cı ildə 11 sayı, 1918-ci ildə 1 sayı, 1920-ci ildə 3 sayı, 1925-ci ildə isə 1 sayı çıxmışdır. “Məktəb”in hər bir nömrəsi 15-16 səhifədən ibarət idi.

Jurnalın 1-ci nömrəsində belində çantası, əlində dəftəri olan bir məktəbli oğlan rəsmi verilmişdir. Bu hissədə jurnalın, ancaq şənbə günləri nəşr olunduğu, ayda 2 dəfə çıxdığı, nüsxəsinin 10 qəpik olduğu bildirilir. Amma elə hallar olurdu ki, jurnal həftənin digər günlərində də çıxırdı. “Məktəb” öz simasını belə bildirirdi: “Hər on beş gündə bir dəfə nəşr olunan uşaqlara məxsus müsəvvər, ədəbi, fənni, elmi məcmuədir”.

İki həftədə bir dəfə nəşr olunacağı yazılsa da, “Məktəb” bəzən on, bəzən də on yeddi gündən bir çap edilirdi. Bəzi aylarda isə, məsələn, dekabr, yanvar, fevral aylarında ayda 3 dəfə nəşr edilmişdir. Jurnal şagirdlər üçün nəzərdə tutulduğu və maddi vəziyyətdən (yay aylarında şagirdlər abunə haqqı ödəmirdilər) asılı olaraq yay aylarında nəşr olunmurdu.

“Məktəb” jurnalının üz qabığında 1911-ci ildən 1913-cü ilə qədər üç hissədən ibarət bir - birilə əlaqəli rəngsiz şəkildən istifadə edilmişdir. Burada məscidin yanından keçən yaşlı kişi və qoltuğunda dəftəri olan iki kiçik uşaq, orta hissədə məktəbə aid olan əşyalar (kitab, qlobus və s.), üçüncü hissədə isə buludların arasından boylanan günəşin ətrafa yaydığı şüaların altında üzərində məktəb yazılan binanın qarşısında dayanan dörd şagird təsvir olunmuşdur. Üz qabığının ən alt hissəsində isə böyük hərflərlə “Məktəb” yazılmışdır. Əgər bu şəkillərə diqqətlə fikir versək, məscid məktəblərini əvəz edən yeni üsullu məktəblərin müqayisəsi verildiyini görürük. Məhz şəklin axırıncı hissəsində üzərində “Məktəb” yazılmış hissədə günəş şüalarının əksi məktəblilərin işıqlı gələcəyini göstərir.

1913-cü il jurnalın 22-ci sayından etibarən jurnalın üz qabığı dəyişir, yeni üsullu məktəbi xarakterizə edən saqqalı, yaşlı bir kişinin nəvəsinə məktəbə gedən şagirdləri göstərməsi təsvir edilir.

Jurnalın hər nömrəsinin sonunda müraciətlə “Uşaqlara məxsus “Məktəb” jurnalına müştəri olmaq dəftəri açıqdır”- deyərək elan verirdi. Digər uşaq jurnallarından fərqli olaraq burada jurnalın qiyməti, “Elan” bölməsi jurnalın sonuncu səhifəsində verilirdi. Burada jurnalın Bakıda, başqa şəhərlərdə və əcnəbi məmləkətlərdə olan qiyməti göstərilir.

Jurnalın daxili dizaynına gəldikdə isə bir səhifə iki hissəyə bölünmüş və üstədən bir xətt ilə yazılardan ayrılmışdır. Xəttin üstündə isə sağ tərəfdə həmin sayın nömrəsi, orta hissədə “Məktəb” sözü, solda isə səhifə sayı göstərilmişdir. “Məktəb”də şriflər sıx və digər jurnallara nisbətən nəzərəçarpan şəkildə çox qara rəngdə verilirdi. Burada hər bir materialın başlığı qalın qara şriftlə, xüsusi bəzədilmiş qrafada verilirdi. Bu bəzəkli şəkillər hər verilmiş materialda özünəməxsusluğu ilə fərqlənirdi.

“Məktəb” jurnalının üz səhifəsində hər nömrənin mündəricatı verilirdi. Burada mövzular və qarşısındakı müəlliflər göstərilirdi.

“Məktəb” jurnalı, demək olar ki, hər nömrədə əks olunan rublikalarla zəngin idi. “Mütəfərriqə”, “Hifz-əl-sahə”, “Tarixi-təbiidən”, “Tərcümeyi-əhval”, “Məlumat”, “Məlumatı-fənniyə” və başqa rublikalar məktəbliləri məlumatlandırma, bilgiləndirmə xarakteri daşıyırdı.

Jurnalda “Tərcümeyi-əhval” başlığı altında Sabir (7, 1913, № 12, 3), Füzuli (7, 1915, №4, 52), Sokrat (7, 1915, №5, 70), Hafız Şirazi (7, 1915, №10, 146), Ənvər (7,1915, №11, 162-164), Əlişir Nəvai (7, 1915, №12, 178-179), Seyid Əbdülqasım Nəbati (7,1915, №13, 194), müəllim Naci (7, 1915, №14, 210), Ziya paşa (7,1915, №16, 226), S.Ə.Şirvani (7, 1912, №15, 228) və başqaları haqqında ətraflı məlumat verilirdi. Məsələn, 1913-cü il Sabirin vəfatının iki illiyi “Məktəb” jurnalında geniş qeyd edilmişdir (4, 31). Bu nömrədə şairin tərcümeyi halı və yaradıcılığından ətraflı bəhs edilmişdir.

“Tarixi-təbii” başlığı altında isə “İlbiz” (7,1915, №10, səh.156), “Bağanın yumurta çıxarması” (7, 1915, №15, 228), “Fil” (7,1912, №18, 271), “Bal arısı” (7, 1912, №13, 205), “İpək qurdu” (7, 1912, №11, 1730), “Hekayə surətində skilet” (7, 1912, №5, 74), “Kərkədan” (7, 1912, №22, 349), “Aslan” (7, 1912, №14, 222) və başqa materiallar verilmişdir. Əsasən insan sağlamlığı, bitki və heyvanat aləminə məxsus materiallar verilən “Tarix-i təbii” rublikası “Dəbistan” və “Məktəb” jurnallarında mütəmadi olaraq verilirdi. Uşaqlar üçün maraqlı olan bu bölmədə əsasən H.Zərdabinin qələminə məxsus olan materiallardan - təbiətin fauna və florasından bəhs edirdi. “Tarixi-təbiidən” rublikasında verilən silsilə elmi-publisistik məqalələr də “Məlumat” rublikasındakı yazılarla səsleşirdi (5, 69).

Digər bir rublikada isə şagirdlərin müxtəlif mövzulara toxunaraq inşa yazmaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün “Yazı dərsi” rublikası verilirdi. Bu rublikada şagirdləri həvəsləndirmək, bəzən jurnalda verilmiş materialların əsasında inşa yazmaq qabiliyyətinin inkişaf etməsi üçün mövzular da təklif olunurdu. İnşa mövzularda həyatın, cəmiyyətin, təbiətin ən vacib mətləblərinə toxunulur və bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

İnşa mövzuları təklif olunmaqla kifayətlənməyib, şagirdləri bu işə cəlb etmək və həvəsləndirmək üçün onların mükafatlandırılacağını və adlarının jurnalda elan olunacağı qeyd edilirdi: “Mərhum şairimiz Sabirin uşaqlara məxsus dediyi şeirlərdən xoşunuza gələnlərdən birini yazınız!İxtar: Yazı dərşini kim yaxşı yazarsa, onun adı ilə yazısını dərc edəcəyiz (7, 1915, №1, 14).

“Məktəb” jurnallarında “Böyükələr sözü”, “Atalar sözü”, “Məsəllər”, “Lətifələr”, “Tapmacalar”, “Hərflər məsələsi”, “Heca məsələsi”, “Hesablar-tapmacalar” kimi əyləncəli bölmələr fəaliyyət göstərirdi. Demək olar ki, bütün nömrələrdə ən çox müraciət olunan rublika olan “Məsələlər” bölməsində hesab və həndəsə fənlərinə aid şagirdlərə bir neçə məsələ verilir. “Məsəllələrin həlli” bölməsində isə əvvəlki nömrələrdə verilmiş məsələlərin həlli yolları izah edilir və ya cavablar verilirdi. Jurnalda krassvordlar, rebuslar və s. də verilirdi. Bəzən jurnal müsabiqə elan edir, suallara düzgün cavab verən məktəblilərə isə müxtəlif hədiyyələr verirdi.

“Məktəb” jurnalında, demək olar ki, mütəmadi şəkildə verilən bölmələrdən biri də “Lügəti-məktəb” bölməsi idi. Bu rubrika əsasən jurnalların son səhifəsində yerləşdirilirdi. Rubrikada nəşirlər şagirdlər üçün elmi və bədii materiallarda çətin və anlaşılmaz ərəb-fars sözlərinin mənasını açırdı. Bu dövrdə ərəb-farsca lügətin olmadığından rubrika əlverişli mənbə rolunu oynayırdı.

Jurnalın səhifələrində M.Ə.Sabir, Ə.Müznib, Ə.Nəzmi, Ü.Hacıbəyov, S.Ə. Şirvani, A.Səhhət, H.Zərdabi, H.Cavid, C.Cabbarlı, A.Şaiq, M.Hadi, Ə.Fəhmi, S.S.Axundov, C.Bünyadzadə kimi tanınmış ziyalıların əsərlərindən seçmə nümunələr verirdi. Jurnalda Mürşid Balaqardaş, İsmayıl Həqqi, Əbdürrəhman Dahi, İsmayıl Səfa, C.Aciz, Əbdülxaliq Cənnəti, Ə.İbrahimov, İbrahim Tahir Musayev (Şuşı), Yusif Əfəndizadə, Ağabəy İsrailbəyov, Rəcəb Əfəndizadə, Hacığa Abbaszadə, Ə.Babazadə, Əliməhəmməd Mustafayev, Ağahəsən Mirzəzadə, Əlimişan Hüseynzadə və başqa maarif xadimləri, müəllimlər çıxış etmişdir. Bunlardan bəziləri jurnalda yalnız bir dəfə çıxış etmişdir. Onların həm orijinal, həm də tərcümə əsərləri uşaqların təlim-təربiyəsində mühüm rol oynayırdı.

Jurnalın əsas qayəsi maarif və təربiyə məsələləri idi. “Məktəb” jurnalı elə 1-ci nömrədən məqsədinin maarifləndirmək olduğunu Nəriman Nərimanovun “Əziz balalar!” başlığı altında başlayan uşaqlara müracətlə ünvanlanmış məqalədə bildirirdi: “Mübarizəniz bizimki kimi dəhşətlidirmi? Xeyir, əziz balalar! Bizim getdiyimiz yol çox qaranlıq, daşlı-kəsəkli, tikanlarla əhatələnəndiyi halda, sizlərin həyat yolu aydın və parlaq görünür. Açıq deyək ki, biz doğulub təlim-təربiyə görməmiş ata və anaların qollarında böyüdük. Məndə birimizin üzünə xəşbəxtlik günəşi doğdu, min bir bələlərdən keçərək bu səviyyələrə gələ bildik, müəyyən bir mövqeyə nail olduq ki, özümüz ilə heyvanın fərqi anladıq. Dərk etdik ki, biz insanıq, bizə yemək içməkdən başqa ruhumuzu təmizləmək, aqlımıza sığal çəkmək lazımdır. Və yenə düşündük ki, ruhumuzun təmiz olmağı və təhsil etdiyimiz (öyrəndiyimiz) elmlər məxsusi bir nəfər üçün deyil, bəlkə ümumi bəşəriyyət üçündür. Yəni “Məktəb” vasitəsilə öyrəndiyimiz elmləri, bilikləri insanlar arasında yaymaq fikrinə düşdük (yaymağa qərar verdik)” (7, 1911, № 1, 2). N.Nərimanov bu yazısında uşaqlara həyatlarında təhsilin nə qədər vacib olduğunu sadə dillə başa salmışdır.

Elm və təhsil insanı mənən zənginləşdirir, onun zəkalı, bilikli cəmiyyətin qabiliyyətli üzvü kimi yetişməsində mühüm rol oynayır (3, 167).

Mövzusu məktəb həyatından alınmış kiçik hekayələr “Məktəb” jurnalında daha çox diqqəti cəlb edir. “Mütaliə sevən Əhməd”, “Məktəbə gec gələn şagird”, “Məktəbə gedəcəyəm”, “İlk məktəb” və sair başlıqlı kiçik həcmli hekayələrdə uşaqları məktəblərdə oxumağa çağırmaq, elmin əhəmiyyəti, təربiyə, əxlaqla bağlı məsələlər barədə məlumat verilir. Jurnal təhsil və təربiyəyə aid çoxsaylı yazılarında bildirir ki, uşaqlarda humanizm, dostluq, yoldaşlıq hissinin aşılınması, onların daxili aləmi, mənəvi gözəlliyi, insanlığı, həyatı sevmək bacarığı maarifdən başlayır. Şagirdləri gələcəyin savadlı bir fərdi kimi görmək istəyən uşaq mətbuatında verilmiş müəllim obrazları adətən

qayğıkeş, xeyirxah olur, öz şagirdlərinin əxlaqi cəhətdən təmiz, savadlı olmalarını istəyirlər.

Jurnalda dünyanın təbiət, fauna və floradan bəhs edən çoxsaylı ədəbi-bədii materiallara da rast gəlmək olar. Əsasən, A.Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq, R.Əfəndizadə, C.Cabbarlı və başqaları təbiətə, fəsillərə aid yazılarla jurnalda çıxış etmişdilər. R.Əfəndizadə “Məktəb” jurnalında “Yağış” (7, 1912, №7, 99-100), “Bahar” (7, 1912, №8, 114-115), “Gül” (7, 1912, №9, 130) və başqa şeirləri ilə təbiət gözəlliyinin vurğunu olduğunu göstərir. Ə.Babazadənin suallar şəkilində qurulan “İlin fəsilləri” (7, 1915, №9, 137) şeirində isə bir parçada qıç fəslə sual şəkilində bu cür təsvir edilmişdir:

Qarlar ağarar.
Çaylar buz olar
Yüzlər bozarar
Nədir bu günlər?

Heyvanlar aləmindən bəhs edərkən onların timsalında pislik, yaxşılıq, paxıllıq, hiyləgərlik, mərhəmətlik kimi insani əlamətlər onların üzərinə köçürülür. Bu da uşaqlarda bəzi duyğuların qabarması üçün istifadə olunan bir metoddur. İnsanlara məxsus əlamətlərin heyvanlara köçürülməsi daha çox uşaqlar üçün istifadə olunmuş materiallarda verilir. Məsələn, “Məktəb” jurnalının 17-ci nömrəsində verilmiş “Hiyləgər pişik” adlı hekayədə pişiyin siçanları hiyləgərliklə aldararaq bir yerə toplayaraq yeməsi göstərilir. Axırda isə pişiyin siçanlara məsləhəti belə olur:

“Ay qardaşlar, heç bir sözə,
Aldanmayın düşünmədən!
Başlamayın siz bir işə,
Axırını (kəşf) etmədən!

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi bitki və heyvanat aləmindən isə, əsasən, H.Zərdabinin “Tarix təbi”dən başlıqlı rublikasında uşaqlar geniş və ətraflı məlumat alırdılar.

Fikrimizcə, “Məktəb” jurnalının daha çox uğur qazanması, uşaqlar tərəfindən sevilə - sevilə oxunması, hər nömrəsinin səbrsizliklə gözlənməsinin səbəbi məhz S.S.Axundovun “Qorxulu nağıllar”ı olmuşdur. Bu hekayələr “Məktəb” jurnalının elə ilk nömrəsindən başlayaraq uşaqlara təqdim olunmuşdur. Düzdür, istər adında, istərsə də hekayələrində uşaqlara təsir amilləri bir sıra mübahisələrə səbəb ola biləcəyi barədə mübahisələr getməsinə baxmayaraq xalq nağıllarının uşaq mətbuatında daha çox üstünlük təşkil etməklərini vurğulasalar da, “Qorxulu nağıllar” da tərbiyəvi əhəmiyyətə malik hekayələrdir. “Əhməd və Məleykə”, “Abbas və Zeynəb”, “Əşrəf”, “Nurəddin”, “Qaraca qız”dan ibarət olan “Qorxulu nağıllar” uşaqların faciəli həyatı, ailələrin yoxsul yaşayışı, qayğısız və nəvazişdən məhrum uşaqların həyatı göz önündə canlanır. “Qorxulu nağıllar” uşaqlarda haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı bərk bərk münasibət yaradır, bəzi hekayələr optimist sonluqla bitmir.

“Məktəb” jurnalında “İdarədən” başlığı altında verilmiş yazıda “Qorxulu

nağıllar”ın məharətli və qüdrətli bir hekayə olduğunu, hekayə yazmaq həvəsində olan cavanların onun qaydasını məhz buradan öyrənməyi tövsiyə edilmişdi:

“Keçən yanvardan bu yanvara qədər “Qorxulu nağıllar” ünvanı ilə yazılan gələnlər il bu gün tamam olan bu hekayə möhtərəm mühərririn nə qədər məharətli və qüdrətli bir hekayə olduğunu bildirir. Bu hekayəni diqqətlə mütləqə buyuranlar, görürlər ki, burada millətimizin bir çox siniflərinin məişət və əhval ruhiyyələri çocuqların anlama biləcəyi açıq və sadə bir dil ilə bəyan edilmişdir. Milli hekayə böylə olur. Milli hekayə yazmaqda bir çox hekayə yazmaq həvəsində olan cavanlarımız möhtərəm Süleyman Sani cənablarını təqlid edərlərsə, qazanclı çıxacaqlarına şübhə edilməsin gərəkdir” (7, 1913, №22, 340).

“Qorxulu nağıllar”ın əksinə olaraq “Gülməli nağıllar” tam fərqlidir. “Gülməli nağılları” Abdulla Şaiq, Salman Hüseynzadə, Əli Fəhmi, Ağabəy İsrəfilbəyov və başqaları yazmışdır. “Qorxulu nağıllar”da drammatikləşmə varda, “Gülməli nağıllar” həyatı, insanları sanki məxzərəyə qoyur. Xalq lətifələri formasında yazılan bu nağıllar uşaqlarda satirik gülüş yaradır. Burada qəhrəmanlar sadələvh, təhsilsiz, öz haqlarını bilməyən cahil insanlar və onlara əzab verən hakim təbəqə, hakimlərdir. A.Şaiqin “Cümənin qəzəbi”, Əliməhəmməd Mustafayevin “Rüşvətxor qazı” və s. kimi hekayələrdə geriliyin, cəhalətin hökm sürdüyü həyat şəraiti təsvir olunmuşdur.

Uşaq jurnallarında çıxış edən qadın müəllimələrin fəaliyyətini də yüksək qiymətləndirmək lazımdır. Şəfiqə xanım Əfəndizadə, Gövhər xanım Şövqi, Asoiya xanım Nərimanova, Q.Nərimanzadə, Rüsxarə xanım və başqaları əsasən qızların təhsil almaqlarının vacibliyini vurğulayır, çıxış etdikləri məqalə və hekayələrində bu problemlərə toxunurdular. Qadın müəllimələr, demək olar ki, yalnız “Məktəb” jurnalının iştirakçıları idilər. “Məktəb” jurnalının fəal müəllimə iştirakçılarından olan Şəfiqə xanım Əfəndizadə “İlk məktəb ana qucağıdır” (7,1913, № 15, 230-233) hekayəsində ananın qızını məktəbə getməyə həvəsləndirməyi və məlumatlandırmağı, “İki qızın söhbəti” adlı silsilə xarakterli hekayələrində uşaqları məktəbə çağırış kimi tərbiyəvi - mənəvi hisslər aşılırdı.

Müəllimə Q.Nərimanzadə isə “Yaxşılıq itməz” (7, 1914, №10,155-157), “Vətən hamıya əzizdir” (7, 1914, №13, 199-200), “Qeyrətli Sabir” (7, 1913, №18, 280-28) və başqa hekayələri ilə Şəfiqə xanım Əfəndizadədən sonra jurnalın fəal iştirakçılarından idi.

Şamaxı məktəbinin müəlliməsi Gövhər xanım Şövqiyyə “Məktəb” jurnalına “Müəllimə bacılarıma” başlığı altında göndərdiyi bir məktubda qızların təlim-tərbiyəsində qadın müəllimlərinin üzərinə böyük yük düşdüyü və başladıkları bu yolda var qüvvələri ilə çalışmaq lazım olduğunu bildirmişdir. Gövhər xanım uşaqların tərbiyəsində gələcəyin ana statusunu qazanacaq olan bu qızları əxlaqlı, tərbiyəli yetişdirmək üçün əllərindən gələni əsirgəməməklərini də vurğulamışdır:

“Xanım bacılarım! Bizə tapşırılan millət balalarının təlim və tərbiyəsinə xidmət etmək hər birimizə vacibdir. O (məsum) qızları - gözəl tərbiyəli bir ana olmaq üçün imdidən biz hazırlayacağıq: yarın millətimizə yarar bir adam yetişdirmək üçün, bu gün təlim və tərbiyəmiz altında olan qızlarımıza gözəl baxmalıyıq; onların gözəl əxlaqlı, gözəl tərbiyəli olmalarına var qüvvəmiz ilə çalışmalıyıq! Bunu diqqətlə düşüncək olursaq: görərik ki, millətimizin sədətlərinin başlıca səbəbləri kişilərin degil, qadınlarımızın əlindədir” (7, 1912, №8, 126).

Qeyd etdiyimiz kimi, “Məktəb” jurnalı eyni zamanda tərcümə əsərləri ilə də zəngindir. Jurnalda İ.S.Nikitin, L.Tolstoy, İ.A.Kırlov, İ.S.Turgenov və başqa rus şairlərindən tərcümələr verilmişdir. Rus ədəbiyyatından “Məktəb” jurnalı üçün “Qış” (7, 1911, №2, səh.23), “Qurd və qoca nənə” (7, 1912, №21, 333-334), “Quş” (7, 1912, №17, 264), “Kənd çocuğu” (7, 1912, №8, 120), “Kürt toyuq” (7, 1913, №1, 78) və s. şeirlər Abbas Səhhət, Ə.İbrahimov, A.Şaiq, Ə.Müznib, Ə.Babazadə və başqaları tərəfindən tərcümə, təbdil və iqtibas edilmişdir.

Jurnalda rus yazıçıları ilə yanaşı fransız, alman və Şərqi xalqları ədəbiyyatından da çoxlu təbdil və tərcümə hekayələri dərc edilirdi.

Fransız ədəbiyyatından “Ədalətli Süleyman” (7, 1913, №5, 73), “Mərhəmətli çocuq” (7, 1915, №6, 79) şeiri, “Nəcib şir” (7, 1915, №6, 74), “Böyüyün sözünə bax” (7, 1915, №9, 141) və başqa hekayələr, alman ədəbiyyatından “Ehtiyatsız sözün nəticəsi” (7, 1914, №18, 279), “Ata duası” (7, 1914, №3, 45) və başqa hekayələr, ingilis ədəbiyyatından isə “Necə oldu” (7, 1916, №10, 79) hekayələri buna misaldır. Həmin əsərlərdə humanizm, ədalətlik, mərhəmətlik kimi müsbət ideyalar uşaqlara aşılır.

Müəllim Əli Səttarın fransız ədəbiyyatından tərcümə etdiyi “Mərhəmətli çocuq” şeirində göstərilir ki, şaxtalı qış günlərində mərhəmətli bir qızın evdə yeməkdən qalan qırıntıları quşlara verməsi təsvir edilir (7, 1915, №6, 79).

Alman ədəbiyyatından müəllim M.Muradzadə tərəfindən tərcümə edilmiş “Ehtiyatsız sözün nəticəsi” hekayəsində ehtiyatsız hərəkətin nəticəsində sonrakı peşimanlığın fayda verməyəcəyi fikri təlqin edilir. Hekayədə təsvir edilir ki, səfər zamanı bir dəstə adam yolda quldur dəstəsi ilə rastlaşır. Hər kəs öz pulunu gizlədir. Dəstədəki cavanlardan biri pulunu harada gizlətdiyini öz yoldaşlarına bildirir. Quldurlar onlara çatıb pullarını tələb edərkən dəstədəki kişilərdən biri hamının pulunun həmin cavan oğlunda olduğunu bildirib, yerini də nişan verir. Quldurlar cavanın pullarını əlindən alıb gedirlər. Qarət olunan cavan göz yaşı tökərkən onun pulunun yerini quldurlara xəbər verən qoca öz hərəkətinə haqq qazandırmağa çalışaraq deyir: “Zəhmət ilə otuz bin pul qazanmışdım. Keçən gün həmin pullar cibimdə olduğu halda vətənimə qayıdardım. İndi öz insafınız ilə deyiniz görək, bən o vəqt nə etməli idim?. Ancaq sizin ehtiyatsız sözünüzdən istifadə etdim. Əfv ediniz!”

Əslində cavan oğlanın ehtiyatsızlığı - gizlətdiyi pulun yerini öz yoldaşlarına söyləməsi onun səmimiyyətindən irəli gəlir. Qocanın özünün pullarını

xilas etməsi naminə yol yoldaşının sirrini açmağına quldurlara xəbərçilik etməsinə isə heç cürə haqq qazandırmaq olmur. Ona görə bizcə, “Ehtiyatsız sözün nəticəsi” başlığı hekayənin məzmun və ideyasını tam əks etdirmir (7, 1914, №18, 278-279).

Təəssüf ki, mövzu və maraq dairəsi zənginliyi ilə seçilən jurnalın mütəmadi çıxmağında getdikcə problemlər yaranmağa başlamışdı. “Məktəb” jurnalının bir “Elan” rublikasında deyilir: “Bu nömrəmiz təxirə düşdü. Nə etmək? Yayda təbih etdiyimiz nömrələr satılmayıb, tamamilə qaldığı köhnə müştərilərimizə aşıkardır” (7, 1915, №9, 144). Bəzən maddi problemlərlə bağlı olaraq yayımı gecikən nömrələrə görə üzr xarakterli elan da verilirdi: “Kağız tapılmadığı üçün bu nömrəmiz maaləsəf təxirə düşdüyünü bəyan ilə möhtərəm qaryilərimizdən üzr istəyirik” (7, 1915, №12, 192).

Müəyyən fasilələrlə çıxan “Məktəb” Birinci Dünya müharibəsinin başlanması, mətbəədə şrift çatışmazlığı, maliyyə problemi, eyni zamanda Qafur Rəşadın tərəf müqabilinin vəfatından sonra tək qalması onun fəaliyyətini büdrədir. Əsasən ölkədə baş verən siyasi proseslər, 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım jurnalın fəaliyyətinin dayandırmasına gətirib çıxartdı. 1920-ci il fevral ayında Q.Rəşad “Məktəb”in fəaliyyətini davam etdirsə də, siyasi proseslər jurnalın müntəzəm şəkildə çıxmağına imkan vermir və jurnal fəaliyyətinə birdəfəlik son qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramoğlu A. Azərbaycan jurnalistika məktəbləri. Bakı: Avrasiya Press, 2014, 152 s.
2. Məmmədov Ə. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı (Dəbistan”, “Rəhbər”, “Məktəb” jurnalları əsasında). Bakı: Elm, 1977, 161 s.
3. Məmmədov M., Babayev Y., Cavadov T. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 287 s.
4. Məmmədov M. Sabir və məktəb. Bakı: Maarif, 1968. 81s.
5. Namazova S. Pedaqoji irsimizdən: Qafur Rəşad Mirzəzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 197 s.

Dövrü mətbuat

6. “Dəbistan” (1906-1908).
7. “Məktəb” (1911-1920).
8. “Rəhbər” (1906-1907).

ДОЛГОСРОЧНАЯ ДЕТСКАЯ ПРЕССА – ЖУРНАЛ “МЕКТЕБ”

Ф.Г.МАЛИКОВА

РЕЗЮМЕ

“Мектеб” долгосрочный детский журнал, который играет специальную роль в азербайджанской детской литературе. В статье представлена обширная информация об истории журнала, тематике, идее и содержании.

Также говорят об издателях журнала “Мектеб” и авторских контингентах.

Здесь приводятся примеры из произведения М.А.Сабира, А.Музниба, А.Назми, У.Гаджибекова, С.А.Ширвани, А.Сахата, Г.Зардаби, Г.Джавида, Джафар Джаббарлы,

А.Шаика и других известных авторов и некоторые статьи прилагаются обсуждению.

В статье также отмечается, что журнал широко освещал переведенное произведение .

В статье упоминаются имена разных рубрик журнала “Мектеб” и приводятся примеры из этих рубрик. В то же время в статье раскрываются причины закрытия журнала “Мектеб”.

Ключевые слова: детская пресса, образования, насыщенность темы, рубрика, журнал “Мектеб”

LONG-TERM CHILDREN'S PRESS - "SCHOOL" JOURNAL

F.G.MALIKOVA

SUMMARY

"School" has played a special role in the history of Azerbaijani children's press as a long-lived children's journal. The article provides extensive information on the publication history of the journal, the scope of its themes, its idea and content. The publishers of the "School" and the author contingent were also talked about in the article. Here, selected samples from the works of M.A.Sabir, A.Muznib, A.Nazmi, U.Hajibeyov, S.A. Shirvani, A.Sahhat, H.Zardabi, H.Javid, J.Jabbarly, A.Shaig and other well-known authors are given, some articles are drawn into analysis. The article also notes that the journal gave wide coverage to translated works.

The article names various rubrics of the "School" journal and gives examples of those rubrics. At the same time, the article explains the reasons for the closure of the "School" journal.

Key words: children's press, education, theme diversity, contents, rubrics.